

Sophocles

Antigone

Inleiding, vertaling en aantekeningen

Ben Schomakers

KLEMENT

INHOUD

Inleiding	
<i>Antigone: De laatste liefde van Sophocles</i>	9
Literatuur	77
Vertaling	
<i>Antigone van Sophocles</i>	85
Aantekeningen	155

INLEIDING

Antigone: De laatste liefde van Sophocles

§1. TERUG NAAR ANTIGONE

Soms begrijpen we een historisch feit beter dankzij een verhaal waarvan we nooit zullen weten of het op waarheid berust of een verzinsel is. Soms is een verhaal een intuïtieve reactie op een sfeer die daardoor toegankelijk wordt.

Over het einde van het lange, lange leven van Sophocles (496-406/405 v.Chr.) doen verschillende verhalen de ronde. Sommigen zeggen dat hij een onrijpe druif gegeten had uit een tros die het cadeau van een bekende acteur was. Volgens anderen zou hij bij het voorlezen van *Antigone* buiten adem geraakt zijn door een uitgesponnen passage zonder pauzes. Er is ook verteld dat hij na het voorlezen bezweek aan de blijdschap om het bericht dat zijn *Antigone* nog eens bekroond was.

Die onverteerbare zure druif, misschien een beeld voor een pijnlijk slechte uitvoering van een stuk van Sophocles zelf, is vergezocht. Het is wel verleidelijk om na te denken over de associatie van de dood van Sophocles met *Antigone*. Hij hoeft niet letterlijk aan de voordracht gestorven te zijn. Maar het is zeker dat Sophocles zich aan het eind van zijn leven opnieuw intensief met *Antigone*

heeft beziggehouden en dat hij zijn verhouding tot het voornaamste personage onderzocht, Antigone, de dochter van Oedipus, omdat zij hem dierbaar was, dierbaarder misschien dan hij vermoed had. Dramatisch gezegd: Sophocles zou gestorven kunnen zijn terwijl hij aan Antigone dacht.

Terug naar het moment van oorsprong. Wanneer Sophocles *Antigone* geschreven heeft staat niet vast, er zijn geen harde aanwijzingen voor. Ja, een vroege uitgave van het stuk heeft een inleiding waarin het heet dat Sophocles in de strijd van Athene tegen Samos tot generaal gekozen werd – een van de vijftien – als beloning voor de eerste opvoering van *Antigone*. Zo mooi werd het stuk gevonden, dat de schrijver nadien de oorlog in moest. Athene en Samos twistten in 440 en 439 v.Chr. *Antigone* is volgens die chronologie op zijn laatst bij het toneelfeest van 442 v.Chr., misschien eerder gepresenteerd. Maar deze aanwijzing is niet hard, en kan goed een verzinzel achteraf zijn.

Toch is er iets voor te zeggen. Ze is in overeenstemming met een ander gegeven, geen bericht achteraf, maar een literaire sleutel verborgen in *Antigone* zelf. Sophocles was bevriend met de historicus Herodotus, voor wie hij ook een gedicht schreef, en het ligt voor de hand dat de onmiskenbare, plagerige echo van Herodotus in *Antigone* (905 vv.) een voor hem bedoelde literaire knipoog naar hun intimiteit was. Die vriendschap onderhielden ze in de jaren die aan de oorlog met Samos voorafgingen. Dan hebben we twee gegevens voor de compositie van *Antigone* die naar dezelfde periode wijzen. Laten we van dat tijdstip uitgaan. *Antigone* dateert van ongeveer 442 v.Chr.

Dat betekent dat Sophocles aan het eind van zijn leven teruggekeerd is naar een stuk dat hij 35 jaar eerder uit

handen had gegeven, een stuk over een complex, delicaat karakter dat zich makkelijk laat misverstaan. Misschien was dat een reden voor een terugkeer. Sophocles had als eerste Antigone tot het middelpunt van een tragedie gemaakt, voordien was er nauwelijks mythische of literaire aandacht geweest voor de dochters van Oedipus, al had Aeschylus ze kort opgevoerd aan het slot van de *Zeven tegen Thebe*. Het was vaak gegaan over de ongelukkige zonen van Oedipus, die in een legendarische strijd van verraad en bedrog om de heerschappij van Thebe elkaar en hun stad grote schade toegebracht hadden. Sophocles lijkt aan de mannelijke onruststokers voorbij te kijken en zich om de tegenkracht van hun meer liefdevolle zussen te bekommeren. Sinds zijn stuk hebben andere dichters Antigone geportretteerd, onder wie Euripides, maar misschien hadden zij geen greep op haar. Ze is bij Sophocles dan ook geheimzinnig, verzonken in een eigen denken en voelen waarin zij haar toeschouwers alleen een ontwijkend en opaak inzicht gunt. Ze heeft destijds misverstand gewekt over haar ware aard, zoals ze vermoedelijk nog steeds doet. Sophocles wilde haar nog eens verduidelijken, misschien was hij ook wel te impliciet geweest.

Er is nog een reden voor Sophocles' terugkeer. Antigone is hem dierbaar. Hij haalde haar uit de schaduw van de mythische geschiedenis en maakte haar tot een ethisch bezielde, maar ook raadselachtige en ontembare, naar zelfvernietiging neigende protagonist van een stuk dat om haar draait. Eenmaal midden op het podium negeert ze opzichtig het verbod van de heerser over Thebe om de ene van haar beide broers die zo-even elkaar gedood hebben een passend graf te geven. Ze strooit tot tweemaal toe een laagje dorstig stof over zijn rottende lijk en denkt aan hem omdat ze ook van hem houdt. Ze respecteert de-

SOPHOCLES

Antigone

Personages

Antigone – dochter van Oedipus, zus van Eteocles en Polynices en Ismene, geliefde van Haemon, jong, vermoedelijk rond de zestien

Ismene – dochter van Oedipus, zus van Eteocles en Polynices en Antigone

Bewaker

Creon – broer van Iocaste die de moeder van Antigone en Ismene was, na de dood van Eteocles en Polynices heerser over Thebe, vader van Haemon, echtgenoot van Eurydice

Haemon – zoon van Creon en Eurydice, geliefde van Antigone

Teiresias – blinde, oude ziener van Thebe

Verteller

Eurydice – echtgenote van Creon, moeder van Haemon

Stomme rollen voor bewakers en de jonge begeleider van Teiresias

Koor van oude Thebanen

Plaats en tijd

Thebe, voor het paleis van Oedipus, waar Ismene en Antigone en Eteocles en Polynices onder de voogdij van Creon geleefd hebben. In het niet te dateren, misschien mythische verleden waarin het Thebaanse huis van Labdacus leefde, heeft Thebe zo-even de belegering door het Argivische leger onder aanvoering van Adrastus en Polynices doorstaan. Einde aan de belegering maakte het een-op-eengevecht tussen Eteocles en Polynices, waarin beiden gesneuveld zijn.

I. Proloog

[Antigone en Ismene komen op]

ANTIGONE

- *† Dierbare bloedeigen zus Ismene, weet jij nog
 een ramp die bij Oedipus begint en die Zeus
 niet tijdens ons leven over ons voltrekt? Niets
 pijnlijks, vernietigends, smadelijks, niets eerloos
 [5] is er dat niet al deel uitmaakt van jouw en mijn
 ellende. En nu wordt over een besluit gesproken
 * dat de commandant zo-even als decreet aan de
 hele stad heeft opgelegd. Heb jij er al iets van
 gehoord? Of wil je het kwaad niet zien dat van
 [10] onze vijanden naar onze dierbaren marcheert?

ISMENE

- Over onze dierbaren heb ik niets meer
 gehoord, zoet of pijnlijk, Antigone, sinds het
 moment dat wij van onze broers beroofd zijn en
 * er op één dag twee stierven door één hand in twee
 [15] gedaanten. Maar van alles na de aftocht van
 * het Argivische leger weet ik nog niets, niets dat
 me vrolijker maakt of me nog meer vernietigt.

† Asteriskken verwijzen naar de aantekeningen, die in dit boek vanaf blz. 155 zijn opgenomen en voorafgegaan worden door het versnummer waarop ze betrekking hebben.

ANTIGONE

Dat is wat ik dacht. Daarom heb ik je naar buiten laten komen. Zodat er nu niemand meeluistert.

ISMENE

[20] Maar waarom? Je toon voorspelt niets goeds.

ANTIGONE

Van onze twee broers gunt Creon aan de ene de eer van een graf, maar niet aan de andere. Eteocles is zoals dat heet 'met gepaste uitoefening van het recht en zoals de wet het voorschrijft'

[25] in de aarde verborgen met de eer die de doden verlangen. Maar voor het lijk van de gekweld gestorven Polynices heeft Creon per decreet besloten dat niemand in de stad het met een graf mag bedekken of het mag beklagen. Onbeweend,

[30] niet begraven wordt het aan naar voedsel speurende vogels als delicatessenvoorraadkamer overgelaten. Dat zou het besluit zijn van die goede Creon voor jou en mij – ja, ook voor mij –, en hij is onderweg om het toe te lichten aan wie het nog niet kent, en

[35] hij neemt het niet licht op, want wie iets van het verbodene toch doet wacht de dood door openbare steniging. Dit is het besluit. We zullen zien of je moedig bent of een laffe telg van een edel geslacht.

ISMENE

Arme zus. Sombere zus. Hoe kan ik je helpen als dit

[40] het besluit is? Het ongedaan maken? Het verharden?

ANTIGONE

Zullen we het samen doen, onze taak, de daad?

ISMENE

Ik voel gevaar. Maar weet niet wat je van plan bent.

ANTIGONE

Pak je samen met deze hand het dode lichaam op?

ISMENE

Wil je hem begraven, ook als dat de stad verboden is?

ANTIGONE

[45] Ik wil mijn broer begraven, en ook jouw broer als
* jijzelf niet meedoet. Ik verraad hem als ik het niet doe.

ISMENE

Onstuimig en koppig als altijd. Creon verbiedt het.

ANTIGONE

Hij heeft het recht niet mij van de mijnen te scheiden.

ISMENE

[50] Ach zus, besef wat het betekent dat onze vader
gehaat en roemloos door de fouten die hij zelf aan
het licht gebracht heeft te gronde ging en uit de
wereld verdween met eigenhandig vernietigde ogen.
En dat zijn moeder en vrouw (twee namen voor
dezelfde) met een gevlochten strop haar eigen leven
[55] verdelgd heeft. En ten derde dat op één dag twee
broers, door het leven gemarteld en moordzuchtig,

AANTEKENINGEN

1.

De vertaling is vooral gebaseerd op de uitgave van de Griekse tekst door Mark Griffith (1999), ook de klassieke (maar soms speculatieve) uitgave van R.J. Jebb (1888) en die van Hugh Lloyd-Jones & Nigel Guy Wilson (1990), met originele, maar niet altijd overtuigende conjecturen, hebben steeds open op tafel gelegen (zie *Literatuur*).

7.

Die 'commandant' is Creon, de oom van Antigone en Ismene; aan hem is na de dood van de broers van de meisjes wettelijk het gezag over Thebe toegevalen. De term drukt een vijandige houding van Antigone tegenover Creon uit, die ze a priori niet als een van de haren opvat maar als een 'vijand', omdat hij zich macht aanmatigt en tegen haar 'dierbaren' optrekt (10). Het 'decreet' bestaat in het toekennen van een begrafenis aan Eteocles maar het weigeren daarvan aan Polynices.

14-15.

'Eén hand in twee / gedaanten': letterlijk 'met tweevoudige hand'. 1. De gedachte is dat de ene hand de aanleg en de geschiedenis van het noodlottige geslacht van Lab-

dacus is, vaardig over het handelen, telkens tot ongeluk leidend. In dit geval toont die hand zich in de strijd tussen de broers Eteocles en Polynices. 2. Natuurlijk verwijst Sophocles ook naar de letterlijke handen waarmee de broers elkaar doden. (Hoe dat mogelijk is, heeft Euripides zich proberen voor te stellen: in *Fenicische vrouwen* beschrijft hij hoe de stervende Polynices op het moment dat zijn broer zich over hem buigt om zijn wapenrusting af te nemen met zijn laatste adem een zwaard door de lever van Eteocles steekt, zodat beiden tegelijk sterven (1404-1424).)

16.

Het leger uit Argos is door Polynices verzameld om zijn rechtmatige periode van heerschappij over Thebe op te eisen. Voor de situatie waarin hij dat deed, zie **parodos* (100-161). Polynices was uit Thebe verbannen (voor de precieze toedracht daarvan, zie **parodos* (100-161)) en trouwde met de dochter van de koning van Argos, Adrastus. Samen met zes helden en een leger trokken Adrastus en Polynices op tegen Thebe om Polynices in ere te herstellen, ook al wist Adrastus tevoren dat op hemzelf na iedereen daarbij zou sneuvelen. Deze strijd om Thebe is het middelpunt van nogal wat literatuur geworden, die voor een klein deel bewaard is: Aeschylus' *Zeven tegen Thebe*.

46.

Voor dat 'verraad' geeft Antigone in dit stuk van Sophocles dadelijk argumenten. In het algemeen geldt dat iedereen recht op een begrafenis heeft, zeker haar broer, dat is een natuurlijke wet van Hades en ook een wet van menselijke trouw; zie Inleiding, §8. Maar belangrijker